

Ohjeita käännössopimusten laatimiseen

Seuraavat ohjeet käännössopimusten laatimiseen pohjautuvat CEATL:n vuonna 2011 julkaisemaan ”Heksalogiaan”, ja niiden tarkoitus on osaltaan vakiinnuttaa hyviä toimintatapoja kirjallisuuden kääntämisen alalla. Hyvät toimintatavat auttavat osaltaan parantamaan käännösten laatua ja hyödyttävät siten koko kustannusalaan (kääntäjiä, kustantajia, kirjailijoita). Käännösten laadun takaamiseksi kirjallisuuden kääntäjät tarvitsevat oikeudenmukaisia sopimuksia, toimivat suhteet kustantajiin ja sekä fyysisesti että henkisesti terveeseen työympäristön.

Huom.! On välttämätöntä, että kääntäjä ja kustantaja solmivat sopimuksen ennen kuin kääntäjä aloittaa työnsä. Sopimuksen tulee

1. olla kirjallinen;
2. noudattaa alan ”tyypillisiä” sopimuksia ja/tai kääntäjien ja kustantajien välillä neuvoteltua mallisopimusta, koska tällaiset sopimukset perustuvat molempien osapuolten oikeuksien kunnioittamiseen ja korjaavat neuvotteluosapuolen välistä epätasapainoa;
3. perustua neuvotteluihin, joissa käydään läpi osapuolten tapauskohtaisia erityistarpeita.

1. Oikeuksien luovutus, kustantajan velvollisuudet

Oikeuksien luovutuksen tai siirron tulee olla rajattu joko ajallisesti tai painoksen suuruuteen. Jos kääntäjälle ei makseta rojalteja, sen tulee näkyä lyhyempiaikaisena oikeuksien luovutuksena.

- Siirrettyjen oikeuksien laajuudesta ja siirron ehdoista on voitava neuvotella. Sopimuksessa ei tule luovuttaa erittelemättömästi kaikkia oikeuksia, vaan luovutetut oikeudet tulee yksilöidä (luovutettavat oikeudet on nimettävä sopimuksessa). Sopimuksessa ei myöskään tule luovuttaa oikeutta käyttää teosta tavalla, jonka tekninen kehitys ehkä mahdollistaa tulevaisuudessa, eikä myöskään oikeuksia, jotka mahdollisesti määritellään tulevassa lainsäädännössä.
- Pääsääntöisesti käännöksen oikeuksien luovutus tulisi noudattaa sekä ajallisesti että laajuudeltaan samoja ehtoja kuin millä alkuteoksen oikeudet on luovutettu kustantajalle. Oikeuksia ei kuitenkaan tulisi luovuttaa kuin korkeintaan kymmeneksi vuodeksi kerrallaan. Sopimukseen tulisi myös liittää purkautumisehto, kuten: ”Jos alkuteoksen oikeudet palautuvat jostain syystä tekijälle, käännöksen oikeudet palautuvat automaattisesti kääntäjälle.”
- Kustantaja on velvollinen julkaisemaan teoksen tietyn ajan kuluessa, esimerkiksi: ”Kustantaja julkaisee käännöksen sopimuksessa määrätyn ajan kuluessa ja viimeistään kahden vuoden kuluessa siitä, kun kääntäjä on luovuttanut käsikirjoituksen kustantajalle.” (Heksalogia, 4.)

2. Moraaliset oikeudet

Bernin sopimuksen mukaisesti tekijällä on luovuttamattomia moraalisia oikeuksia, joista tärkeimpiä ovat isyysoikeus ja respektioikeus:

Isyysoikeus

Oikeus tulla mainituksi teoksen tekijänä: ”Kääntäjä on käännöksen tekijä, ja hänen nimensä mainitaan aina kun teoksen alkuperäistekijän nimi mainitaan.” (Heksalogia, 6.) Jos kustantaja myy käännöksen lisenssin, lisenssinhaltija on lisenssisopimuksessa velvoitettava nimeämään kääntäjä samalla tavoin kuin lisenssinantaja nimetään.

Respektioikeus

Sopimuksessa on otettava huomioon kääntäjän respektioikeus, mikä tarkoittaa ettei käännökseen saa tehdä muutoksia kääntäjän tietämättä ja ilman hänen lupaansa. Kääntäjällä on oikeus kieltää käännökseen vääristely, pilkkominen ja muutokset, jotka vähentävät työn arvoa tai vahingoittavat kääntäjän ammatillista mainetta. Kääntäjän respektioikeus on otettava huomioon sopimuksessa, esimerkiksi toteamalla että ”kustantaja ei saa muuttaa käännoästä ilman kääntäjän suostumusta.” Sopimuksessa on siis määrättävä toimitustyöstä ja oikoluvusta siten, että kääntäjän oikeus saada päättää käännökseen tehdyistä muutoksista otetaan huomioon.

Kääntäjä saa kustantajalta lopullisen tekstin hyväksyttäväksi ennen sen julkaisemista niin että hänellä on riittävästi aikaa arvioida tehdyt muutokset ja antaa toimitustyöhön oman panoksensa.

Jos käännoä annetaan tarkastettavaksi asiantuntijalle ja tämä edellyttää merkityksellisiä muutoksia tai lisäyksiä, sopimuksessa on määriteltävä kääntäjän ja asiantuntijan yhteistyön ehdot, jotta molempien oikeudet ja velvollisuudet voidaan ottaa huomioon.

3. Palkkio

Korvauksesta (peruspalkkio ja rojaltili) neuvotellessa otetaan huomioon kaikki korvaukseen vaikuttavat tekijät, kuten käännettävän tekstin pituus ja vaikeus, kääntäjän kokemus, kääntäjän rooli hankkeen käynnistämässä, myyntiodotukset (bestsellerien osalta) jne.

Peruspalkkio

”Tehtäväksi annetusta työstä maksettavan palkkion tulee taata kääntäjälle riittävä toimeentulo ja mahdollistaa kirjallisesti laadukkaana käännökseen tekeminen.” (Heksalogia, 2.)

Myös korkeammasta palkkiosta voidaan sopia, varsinkin jos kustantaja saa kääntämiseen avustusta, mutta peruspalkkion tulee olla kohtuullinen, vaikka tukea ei käännökseen myönnettäisikään.

Rojaltili ja muut julkaisumuodot

”Kääntäjä saa oikeudenmukaisen osuuden työnsä hyödyntämisestä kertyvistä tuotoista. Oikeus koskee kaikkia mahdollisia hyödyntämismuotoja ja sitä sovelletaan teoksen ensimmäisestä kappaleesta lähtien.” (Heksalogia, 5.)

Kääntäjä on teoksen tekijä, ja on oikeus ja kohtuus, että hän hyötyy teoksen menestyksestä asianmukaisessa suhteessa. Hänen tulisi saada rojalteja kaikesta mynnistä, tai ainakin sen jälkeen kun ne kattavat taattuna enakkona maksetun peruspalkkion (tai sen jälkeen kun käännoästä on myyty sovittu määrä kappaleita). Jos sopimuksessa kuitenkin on sovittu vain perusmaksusta ilman rojalteja, lisäkorvaus on syytä maksaa, jos myynti ylittää ennalta sovittu määrän.

Kääntäjän tulee saada korvaus myös muista julkaisumuodoista, kuten e-kirjoista, äänikirjoista, kirjakerhopainoksista jne. saaduista tuloista.

Maksuehdot

”Kääntäjä saa käänössopimuksen solmimisen yhteydessä ennakkona vähintään kolmasosan sovitusta palkkiosta. Loppuosa palkkiosta maksetaan viimeistään silloin, kun kääntäjä luovuttaa koko käännöstyön kustantajalle.” (Heksalogia, 3.)

Sopimusta, jonka mukaan peruspalkkion viimeinen erä maksetaan kirjan julkaisun yhteydessä, ei tule hyväksyä. Peruspalkkion viimeinen erä tulee maksaa käännöksen valmistuttua tai kun se on hyväksytty.

Jos peruspalkkion viimeisen erän maksaminen edellyttää käännöksen hyväksymistä (kts. jäljempänä 5. kohta), käänös tulee hyväksyä viimeistään kuukauden kuluttua käännöksen luovuttamisesta.

Kääntäjältä ei tule pyytää lisätyötä ilman korvausta

Jos kääntäjän odotetaan tekevän muutakin kuin käännöstyötä (esim. tekevän lisätutkimuksia, kirjoittavan johdannon tai jälkisanat, laativan sanaston tai indeksin), työ on määriteltävä tarkasti ja siitä on suoritettava erillinen korvaus. Kääntäjän tulee saada myös lisäkorvaus, jos hänen on tehtävä lisätyötä, joka ei ole ollut etukäteen tiedossa.

Käännöstä ei tule hyödyntää ilman korvausta kääntäjälle

Sopimuksissa sovitaan usein käännöksen tai sen osan hyödyntämisestä ilman että siitä maksetaan kääntäjälle korvausta sillä perusteella, että hyödyntäminen edistää paitsi käännöksen ja kääntäjän näkyvyyttä myös ”kustantajan liiketoimintaa”. Näin epämääräisiä määritelmiä ei tule hyväksyä.

4. Raportointi

Kustantajan on raportoitava kääntäjälle käännöksen hyödyntämisestä yksityiskohtaisesti, ymmärrettävästi ja säännöllisesti, vähintään vuosittaisen rojaltilaporttien muodossa, kuten sopimuksen raportointilausekkeessa on sovittu. Tätä veloitetta tulee soveltaa myös siinä tapauksessa, että kääntäjälle ei makseta rojalteja, sillä kääntäjällä on oikeus saada tietää, miten hänen käännöstään hyödynnetään ja millaisia tuloja siitä saadaan.

5. Käännöksen hyväksyminen

Käänös on yleensä tilaustyö, ja yksi kustantajan perustehtävistä on varmistaa kääntäjän pätevyys ennen käännöksen tilaamista (ts. lukea kääntäjän aiempia käännöksiä tai pyytää häneltä muutaman sivun koekäänös). Tästä syystä kustantaja ei ole oikeutettu hylkäämään käännöstä, jos kääntäjä on täyttänyt velvollisuutensa ja toimittanut käännöksen toimeksiannon mukaisesti (täyttänyt toimeksiannon ehdot ja toimittanut käännöksen, joka vastaa tyylillisesti ja laadultaan kustantajan jo näkemää käännöksiä). Sopimuksessa ei tule antaa mahdollisuutta hylätä käännöstä sattumanvaraisin perustein, esimerkiksi siksi että kustantaja uskoo valinneensa väärän kääntäjän tai että olosuhteet ovat muuten muuttuneet.

Kustantajan ja kääntäjän on sovittava aikataulusta, joka mahdollistaa ammattimaisen käännöksen tekemisen. Kustantajan ei tule tarjota käännöstyötä eikä kääntäjän tule ottaa työtä vastaan, jos kääntämiseen varattu aika ei riitä ammattimaisen käännöksen tekemiseen. Toinen tärkeä seikka, joka koskee erityisesti kirjallisuuden kääntämistä, on ettei kääntäjää tule pyytää toimittamaan käännöstä erissä toimitustyön jouduttamiseksi. Vasta käännöksen valmistuttua kääntäjä voi varmistaa, että käännös on saanut lopullisen muotonsa ja että se on tyylillisesti yhtenäinen. Jos kääntäjää pyydetään toimittamaan käännös erissä tai jos kustantaja pyytää sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen kääntäjää palauttamaan työn ennen määräaika, silloin työn tekemiseen ei ole annettu riittävästi aikaa eikä kustantajalla ei ole oikeutta hylätä käännöstä.

Jos sopimuksessa sovitaan mahdollisuudesta hylätä käännös ”laatusyistä” (jotka on perusteltava kiistattomasti), kääntäjälle tulisi vähintään antaa mahdollisuus korjata käännöstä ja/tai sovitella asiaa kustantajan kanssa, eikä kääntäjältä tule pyytää takaisin sopimuksen allekirjoittamisen yhteydessä maksettua osuutta palkkiosta. Lisäksi sopimuksessa on sovittava kohtuullisesta määräajasta käännöksen luovuttamisesta (esim. 30 päivää), jonka jälkeen, jos kääntäjä ei ole saanut kustantajalta kirjallista ja yksilöityä hylkäämispäätöstä, käännös katsotaan hyväksytyksi.

6. Kääntäjän vastuu

Kääntäjä ei ole vastuussa käännöksen mahdollisesti herjaavasta tai loukkaavasta sisällöstä eikä myöskään siitä, jos käännetty teos mahdollisesti rikkoo lakia tai yksityisyydensuojaa. Kääntäjä vastaa vain siitä, että hän on tehnyt käännöksen itse eikä käännös loukkaa muiden immateriaalioikeuksia. Kääntäjä voi kuitenkin antaa kustantajalle vakuutuksen, ettei hän lisää käännökseen sellaista herjaavaa tai loukkaavaa sisältöä, jota ei alkuteoksessa ole, ja tämän vakuutuksen vastineeksi kustantajan tulee sitoutua vastaamaan kaikista kääntäjän oikeudenkäyntikulusta sellaisissa tapauksissa, että ne liittyvät käännöksen herjaavaan tai loukkaavaan sisältöön.

Näiden ohjeiden noudattaminen on tärkeää, mutta ei välttämättä vielä riitä: kääntäjän on aina varmistettava, että hänen allekirjoittamansa kustantajan ja kääntäjän välinen sopimus on tasapuolinen ja oikeudenmukainen.

Eriyishuomautus ”työsopimuksella” tehdystä työstä

Yhdysvaltalaiset tai sellaiset eurooppalaiset kustantamot, jotka haluavat omista syistään ottaa käyttöön vieraita sopimusmalleja, voivat ehdottaa kääntäjälle ”työsopimusta”.

Yhdysvaltain tekijänoikeuslain mukaan, jos teos on tehty ”työsopimuksella”, teoksen tilannutta ja työn maksanutta tahoa (luonnollinen tai oikeushenkilö), eikä teoksen todellista tekijää, pidetään lain mukaan teoksen tekijänä ja tekijänoikeuksien alkuperäisenä haltijana. Joissakin maissa tätä kutsutaan ”yhtiötekijäoikeudeksi”. Tekijänoikeuksien luovuttaminen ”työsopimuksella” on Bernin sopimuksen vastaista kuten myös useimpien (jos ei kaikkien) Euroopan maiden tekijänoikeuslain vastaista. Tästä syystä sellaisiin

sopimukseen ei ole tule suostua, niin kuin ei myöskään ”maahantuotuihin” sopimukseen, jotka ei noudata asianomaisen maan lakeja ja sopimuskäytäntöjä. Päinvastoin, niiden käyttö tulisi ehdottomasti kieltää.

Yhdysvaltain tekijänoikeuslain 101 § pykälän mukaan ”työntekijänä tehty teos” on joko:

1) teos, jonka työntekijä on valmistanut työnantajan palveluksessa, tai 2) teos, joka on nimenomaisesti tilattu ja tarkoitettu käytettäväksi osana yhteisteosta, elokuvaa tai muuta audiovisuaalista teosta, käännöksenä, täydentävänä teoksena, kokoelmana, ohjeena tekstinä, kokeena, kokeen oheismateriaalina tai karttana, jos molemmat osapuolet vahvistavat kirjallisella sopimuksella, että teos on tehty ”työntekijänä”.

Kääntäjällä ei ole mitään oikeuksia ”työsopimuksella” tehtyyn teokseen (eikä häntä pidetä edes sen tekijänä).

Tämä eroaa joidenkin Euroopan maiden lainsäädännöstä, jonka mukaan työntekijän työsuhteessa luomien teosten taloudelliset oikeudet kuuluvat työnantajalle, sekä muista vastaavista järjestelyistä, koska 1) työntekijät ovat tässä tapauksessa aina työsuhteessa, ja 2) tällaiset säännökset eivät koske freelance-työntekijöitä.

Esimerkki ”työsopimuksesta” käännösosalalla on Babelcuben vakiosopimus, jossa sanotaan muun muassa:

11) Omistusoikeus. Lukuun ottamatta yllä mainittuja Käännetyn kirjan tuotanto-oikeuksia ja Oikeudenhaltijan [”Oikeudenhaltija” = alkuperäisen tekstin kirjoittaja] Babelcubelle myöntämiä jakeluoikeuksia, Oikeudenhaltija pidättää kaikki oikeudet Kirjaan ja Käännettyyn kirjaan, mukaan lukien Kirjan tekijänoikeudet ja Käännetyn kirjan tekijänoikeudet. Kääntäjä hyväksyy, että Käännetty kirja on käännetty ”työsopimuksella” sovellettavan lain sallimassa laajuudessa, ja kaikki käännetyn kirjan tekijänoikeudet kuuluvat Oikeudenhaltijalle. Siinä määrin kuin Käännetty kirja ei ole sovellettavan lain mukaan käännetty ”työsopimuksella”, Kääntäjä luovuttaa Oikeudenhaltijalle kaikki tekijän- ja immateriaalioikeudet, jotka Kääntäjällä mahdollisesti katsotaan Käännettyyn kirjaan olevan, mukaan lukien, mutta ei ainoastaan Käännetyn kirjan taloudelliset ja moraaliset tekijänoikeudet. Kääntäjä sitoutuu toimittamaan kaikki asiakirjat, joita kohtuudella voidaan vaatia osoittamaan Oikeudenhaltijan omistus- ja tekijänoikeudet.